

Länsstyrelsen
Värmland

ÖVERVAKNING AV BACKSVALA (*Riparia riparia*) I ÖVRE KLARÄLVDALEN

Värmlands län 2009–2019

Publikationsnummer 2019:20
ISSN 0284-6845

Foton och kartor: Länsstyrelsen
Rapporten är sammanställd av Dan Mangsbo

Länsstyrelsen Värmland, 651 86 Karlstad
010-224 70 00, www.lansstyrelsen.se/varmland

Förord

Miljöövervakningens främsta syfte är att beskriva tillstånd och förändringar i miljön. I Klarälvens meanderlopp har sedan åtminstone 9000 år kontinuerligt skapats erosionsbranter och högre sandrevlar som utgör livsmiljö för många specialiserade arter. Av de omkring 40 rödlistade arter som påträffats på Klarälvens stränder har flera sin huvudsakliga svenska förekomst i denna typ av miljö.

Övervakning av backsvala i Övre Klarälvdalen ingår sedan 2009 i Länsstyrelsens regionala miljöövervakning. Syftet med övervakningen är att skaffa information om artens populationsstorlek per lokal och år, och därmed dokumentera långsiktiga trender.

Det här är den första rapporten om inventeringar av Klarälvens strandarter som utförts inom den regionala miljöövervakningen i Värmlands län under programperioden 2015–2020.

Författaren av rapporten ansvarar för innehållet i rapporten. Författaren tackas för sina tålmodiga insatser för att bevaka artens förekomst i Värmland.

Laura Hedberg

Samordnare för Regional Miljöövervakning

Länsstyrelsen i Värmlands län

Sammanfattning

Den kolonihäckande backsvalan har minskat kraftigt i Sverige under senare decennier. Minskningen anses till stor del hänga samman med nedläggningen av grustäkter. Därmed har många framgrävda rasbranter som utgjort viktiga häckningsmiljöer för backsvalorna försvunnit. Länsstyrelsens övervakning av backsvala i Övre Klarälvdalen 2009–2019 visar på en kraftig minskning även i naturliga miljöer (nipor), vilket tidigare inte varit lika uppmärksammat. Kolonier med backsvala har påträffats på sammanlagt 22 platser inom inventeringsområdet i Övre Klarälvdalen 1989–2019. Antalet bohål har minskat från 557 bohål år 1989 till 35 bohål år 2019, vilket motsvarar en minskning på 94 %. Under perioden 2009–2019, som den kontinuerliga övervakningen pågått, är minskningen 84 %. Antalet aktiva kolonier har likaså minskat från nio (1989), till sex (2003), och slutligen till två (2019). Fortsätter minskningen är risken stor att vi inom ett decennium förlorar backsvalan som häckfågel i Värmland.

Innehåll

1	Introduktion	6
2	Metod	7
3	Resultat	7
3.1	Backsvala inom inventeringsområdet 2009–2019	8
3.2	Backsvala i tre kolonier utanför inventeringsområdet 2010–2019	12
3.3	Hur många par backsvalar häckar i hela Värmland 2019?	13
4	Diskussion	13
	Referenser	16

1 Introduktion

Backsvalan (*Riparia riparia*) är vår minsta svala med en kroppslängd på 12–13 cm. Den känns lätt igen på sin gråbruna ovansida och sin vita kroppundersida med ett distinkt gråbrunt band tvärs över bröstet. Stjärten är grunt kluven. Låtet är ett strävt raspande ”trsch”. Till skillnad från hus- och ladusvala, som murar sina bon i anslutning till byggnader, har backsvalan sitt bo i framgrävda hålor i branter. Födan utgörs av insekter som fångas i luften.

Backsvalan är en flyttfågel som övervintrar i Sahelområdet i Afrika. Till Värmland anländer den i månadsskiftet april/maj, och häckningen påbörjas i slutet av maj. Kullen omfattar 5-6 ägg som läggs i en framgrävd kammare eller naturlig hålighet. I södra Sverige kan en andrakull läggas i juli. Efter häckningen uppträder ofta back-, hus- och ladusvalor tillsammans i flockar vid våtmarker och sjöar där de jagar insekter. Övernattningen sker i större bladvassområden. Höstflyttningen äger rum i augusti och september.

Jordartfraktionerna i branterna där backsvalorna häckar består främst av finmo-grovmo-finsand. Det är en riskfylld miljö med regelbundna ras, men branterna ger samtidigt skydd mot predatorer som räv, grävling, katt och mink. Fram till mitten av 1800-talet var backsvalans förekomst begränsad till naturliga häckningsmiljöer, främst brinkar vid vattendrag. Med industrialiseringen och den efterföljande satsningen på vägar och järnvägar öppnades många grustäcker i Sverige. Det gav backsvalorna nya miljöer att häcka i och populationen ökade. Sedan 1970-talet har arten minskat i Sverige. Vid riksinventeringen av backsvala år 2003 hittades 38 kolonier i Värmland och den totala populationen uppskattades till 1000 par. Två tredjedelar av de värmländska backsvalorna häckade då i täcker och en tredjedel återfanns i naturliga miljöer i Klarälven (Schütt 2003).

Backsvalan bedöms vara en lämplig indikator- och paraplyart för hotade artsamhällen som är knutna till öppna erosionsbranter (nipor) som skapas av naturlig erosions- och sedimentationsaktivitet i Klarälven och andra motsvarande älvar i landet. I skreden och på sandrevlarna lever flera hotade arter som kan betecknas vara ansvarsarter för Klarälven. Dit hör till exempel äkta daggvide (*Salix daphnoides*), storfläckig kungsnattslända (*Semblis phalaenoides*) samt skalbaggar strandsandjägare (*Cicindela maritima*), silverlöpare (*Bembidion argenteolum*) och brokstrandlöpare (*B. semipunctatum*) (Berglind m.fl. 2010).

En annan fågelart som påträffas i Klarälvens nipor är kungsfiskare (*Alcedo atthis*). Kungsfiskaren tycks föredra de lite lägre skreden som uppstår närmare nässpetsen. Uthängande rotfilt och grenar skymmer ofta kungsfiskarens bohål till skillnad mot backsvalornas i riktning mot älven helt öppna kolonier. Vi befinner oss på nordgränsen av kungsfiskarens utbredningsområde. Stränga vintrar decimerar beståndet, och antalet kungsfiskare varierar mellan åren. Goda år häckar flera par kungsfiskare i Klarälvens huvudfåra.

Inventeringsområdet i Övre Klarälvdalen utgörs av den 81 km långa sträckan av älven från Edebäck i söder till Vingängsdeltat i norr. Älvens fallhöjd är på denna sträcka endast omkring tio meter och kraftverksdammar saknas. I dalgångens botten finns finkorniga jordarter som domineras av finmo, och älven meandrar i vida bågar. Denna geologiska process präglar landskapet i Övre Klarälvdalen, särskilt söder om Ekshärad, söder om Stöllet och söder om Ambjörby. Skred där backsvalorna häckar uppstår främst i ytterkanten av älvens meanderbågar, där vattnets hastighet är hög och erosionen kraftig. Sanden som frigörs transporteras nedströms och har historiskt sett avlagrats som sandrevlar på läsidan av näsen. Processens motor har varit en årstidsbunden variation i vattenflödet med naturligt höga vårflooder, följt av övervägande låga vattenstånd under sommaren och vintern

(Hedenskog m.fl. 2015). På längre sikt växer skreden och sandrevlarna igen naturligt och för att backsvalan och andra arter med liknande miljökrav ska finnas kvar krävs en balans mellan igenväxning och nybildning av skred och sandrevlar.

På läsidan av Backamons nässpets finns en av Övre Klarälvdalens bäst utvecklade sandrevlar. Här lever flera av Klarälvens unika strandarter. Foto från 18 september 2009.

2 Metod

Inventeringen av backsvala utfördes genom räkning av bohål i aktiva kolonier. Räkningen genomfördes huvudsakligen i början av juli när matning av ungar pågår och backsvalorna fortfarande finns kvar i anslutning till kolonin. Äldre, raserade bon, som uppenbarligen inte byggts under inventeringsåret har inte räknats. Någon uppskattning om hur många av de räknade bona som varit bebodda per lokal och år har inte gjorts. I nyetablerade kolonier är beläggningen hög, medan beläggningen i gamla kolonier normalt är lägre. Studier gjorda i södra Sverige visar på en genomsnittlig beläggning på 60–70 % (Legnell 2017).

Båt användes som hjälpmedel vid inventeringen. Tack vare samordning med andra inventeringar har den drygt åtta mil långa sträckan av Klarälven kunnat övervakas årligen med hög täckningsgrad, och även omfattat delar av älven som saknat kända skred där backsvalor häckat åren innan. Återbesök gjordes på platser där kolonier av backsvala påträffades vid inventeringar i Övre Klarälvdalen 1989 (Berglind 1989) och vid riksinventeringen av backsvala 2003 (Schütt 2003).

Utanför inventeringsområdet i Övre Klarälvdalen, har räkningar av backsvalebon utförts årligen 2010–2019 i kolonierna vid Ransäter, Myren och Norra Öjenäs.

För att få en blick över backsvalans aktuella status i hela landskapet Värmland gjordes under inventeringens avslutande år 2019 besök på de 38 lokaler där backsvala påträffades vid riksinventeringen 2003. Lokaler i Artportalen där häckande backsvalor påträffats efter 2003 besöktes också.

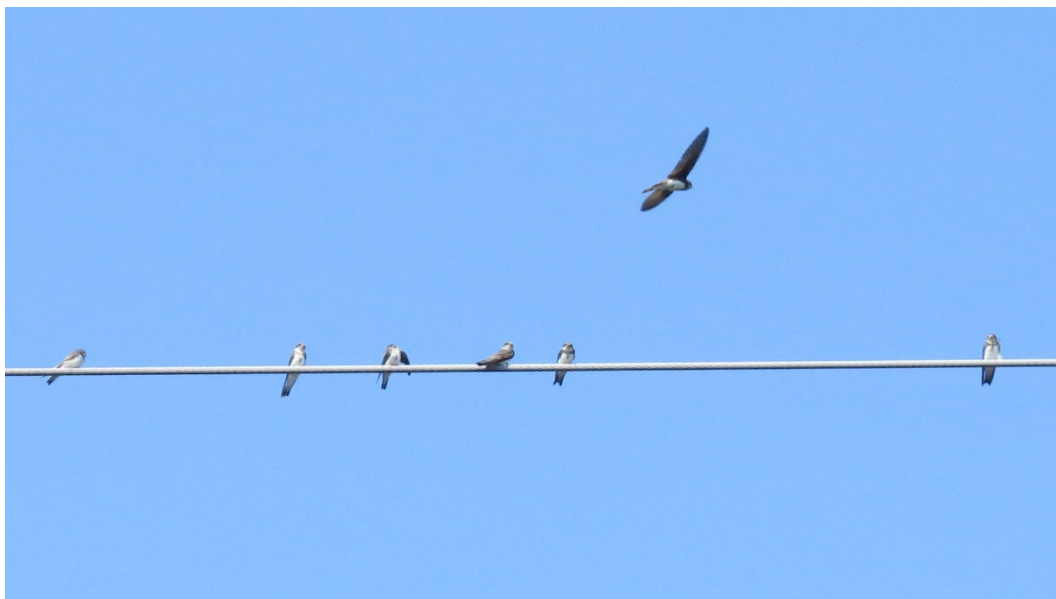
3 Resultat

3.1 Backsvala inom inventeringsområdet 2009–2019

Kolonier med backsvala har påträffats på sammanlagt 22 platser inom inventeringsområdet 1989–2019 (Figur 1, Tabell 1, Diagram 1). Under perioden 2009–2019 som den kontinuerliga övervakningen av backsvala pågått, har skett en signifikant minskning av antalet bohål från 219 bohål år 2009 till 35 bohål år 2019 (Spearman rank $R_s = -0,93$; $p = 0,0025$; $n = 11$). Uttryckt i procent har antalet bohål minskat med 84 % sedan 2009. Jämfört med inventeringen från 1989 är minskningen 94 %.

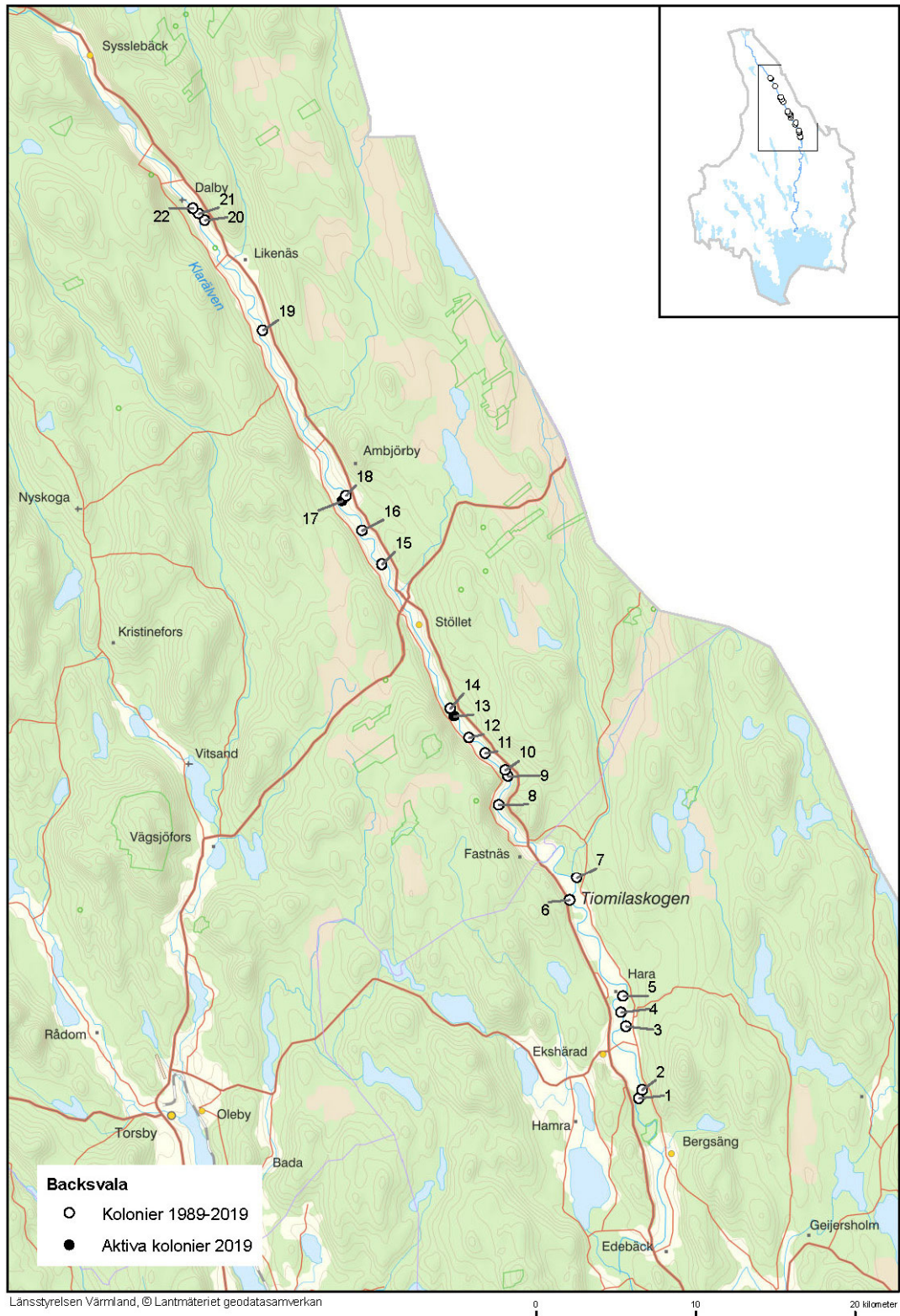

Vid Kårebol (lokal nr 13) har backsvalar funnits samliga år som inventeringen pågått 2009–2019, och även 2003 och 1989. Kolonin ligger i ett skred som är riktat mot norr och vattenströmningen utmed skredet är kraftig vilket skapar färska skred årligen för bobyggande backsvalar.

Backsvalar på kraftledning över Klarälven vid Björkenäs.

LÄNSSTYRELSEN VÄRMLAND

Figur 1. Kolonier med backsvala i Övre Klarälvdalen 1989–2019.

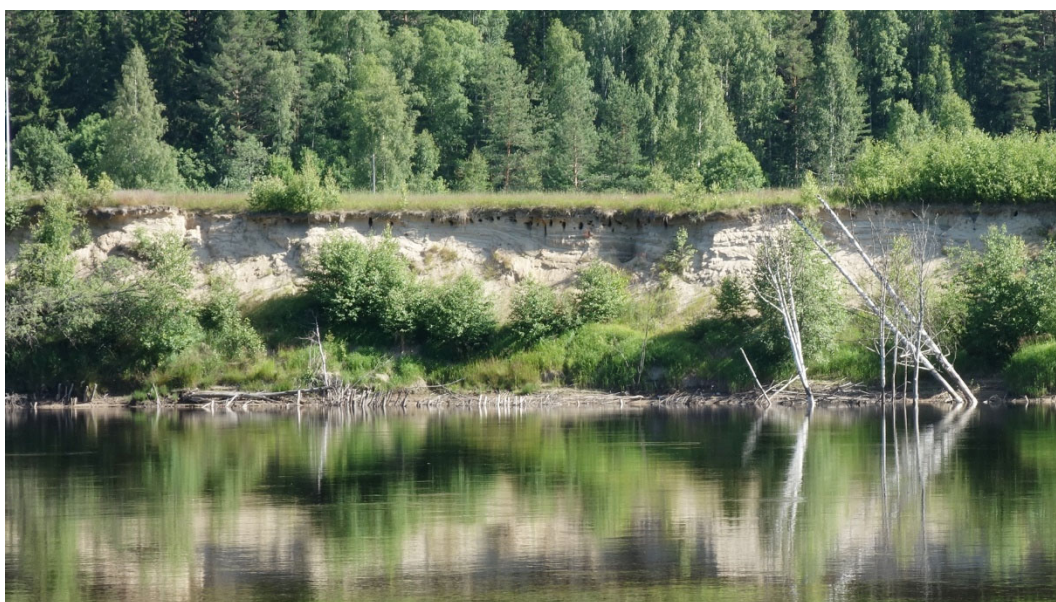
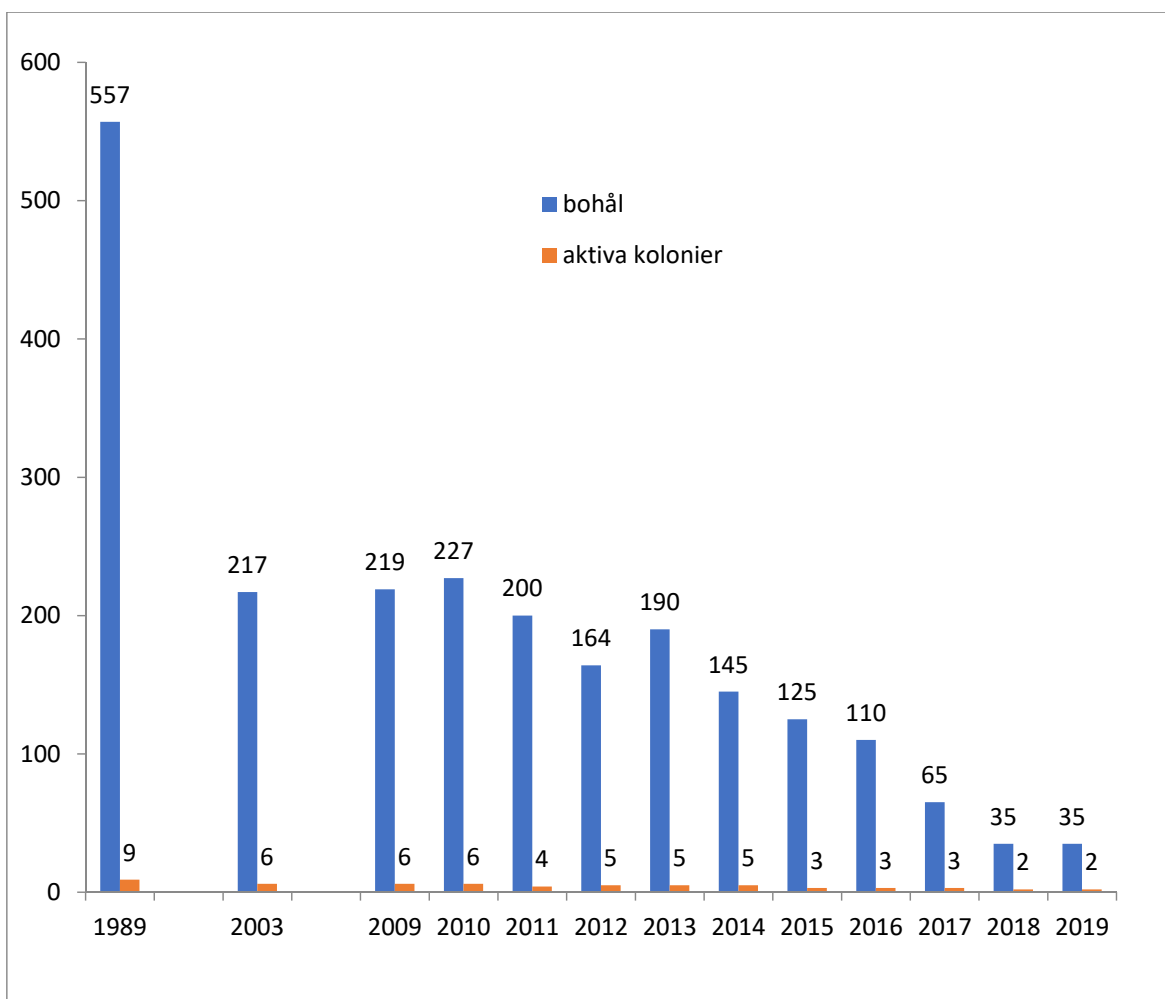
LÄNSSTYRELSEN VÄRMLAND

Tabell 1. Antal backsvalebon i nipor inom inventeringsområdet i Övre Klarälvdalen 2009–2019, med resultat från inventeringar 1989 (Berglind 1989) och 2003 (Schütt 2003) som jämförelse. r = rester av bohål från tidigare år, - = ej inventerad. Lokalernas koordinater anges i RT90.

Nr	Lokalnamn	Period då backsvala inventerats inom den regionala miljöövervakningen												
		1989	2003	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
1	Yggenäs 6671970–1373740			r	-	-	0	-	-	0	-	0	0	-
2	Yggenäs 6672500–1373950			r	-	-	r	-	-	0	-	0	0	-
3	Ekshärad 6676510–1372980			6	14	r	r	r	r	0	-	0	0	-
4	Götån 6677370–1372674			r	r	-	r	-	-	0	-	-	-	-
5	Myren 6678380–1372815	58		0	-	-	0	-	-	-	0	0	0	-
6	Stensnäs 6684470–1369530	8		0	-	0	15	10	r	r	0	-	-	-
7	Halgåns mynning 6685880–1370010		55	0	-	0	0	0	0	-	0	-	-	-
8	Ennarbol 6690540–1365160			r	r	r	r	-	-	0	-	-	-	-
9	Ennarbolsmon 6692315–1365775	55		0	-	-	0	-	-	0	-	-	-	-
10	Ennarbolsmon 6692700–1365600			-	-	-	-	75	70	40	30	15	0	0
11	Backamon 6693800–1364350	140	20	52	68	104	90	30	5	r	0	0	0	0
12	Björkebo 6694770–1363350			0	-	-	14	r	r	0	0	-	-	-
13	Kårebol 6696140–1362440	30	37	80	80	60	40	35	40	35	35	5	25	25
14	Elindebol 6696620–1362210			r	r	r	r	r	r	0	0	0	0	0
15	Ljusnäs 6705710–1358020	3		r	-	-	r	-	-	0	-	-	-	-
16	Baskenäsmon 6707850–1356800	148	25	0	-	-	0	-	-	0	-	-	-	-
17	Ambjörby 6709710–1355570	95	55	12	7	r	r	40	10	50	45	45	10	10
18	Ambjörby 6710030–1355820			45	38	30	5	0	0	0	0	0	0	0
19	Amnerud 6720470–1350730	20		0	-	-	0	-	-	0	-	-	-	-
20	Uggenäs 6727450–1347180			-	-	-	-	-	20	r	0	0	0	0
21	Sandnäsmon 6727840–1346800			24	20	6	r	r	r	0	0	0	0	0
22	Långavängen 6728195–1346460		25	r	r	r	r	-	-	0	0	0	0	0
		557	217	219	227	200	164	190	145	125	110	65	35	35

LÄNSSTYRELSEN VÄRMLAND

Diagram 1. Antal bohål respektive aktiva kolonier av backsvala inom inventeringsområdet i Övre Klarälvdalen 1989, 2003 och 2009–2019.

Igenväxande Klarälvsnipa vid Ennarbolsmon. Foto från 6 juli 2017.

3.2 Backsvala i tre kolonier utanför inventeringsområdet 2010–2019

Utanför inventeringsområdet i Övre Klarälvdalen har räkningar av bohål utförts i tre backsvalekolonier årligen 2010–2019. I Klarälven vid Rud, söder om Ransäter, finns ett 300 meter långt skred som idag hyser närmare hälften av hela Värmlands backsvalar. I Klarälven vid Myre, nedströms Krakeruds kraftverksdamm, finns ett skred på älven västra sida, där det fram till 2011 fanns en mindre backsvalekoloni. Den tredje kolonin ligger i en sandtäkt Vid Norra Öjenäs, 700 m väster om Klarälven.

Tabell 2. Antal bohål i tre backsvalekolonier utanför inventeringsområdet 2010–2019, med resultat från riksinventeringen 2003 (Schütt 2003) som jämförelse. Lokalernas koordinater anges i RT90.

Lokalnamn	2003	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Ransäter, Rud 6627800–1367790	236	150	220	140	25	40	60	110	70	80	100
Myre 6652465–1374120	40	10	15	0	0	0	0	0	0	0	0
Norra Öjenäs 6669915–1373215	50	102	79	35	30	26	18	18	27	15	0
	326	262	314	175	55	66	78	128	97	95	100

Värmlands största koloni med backsvala återfinns idag vid Klarälven i det över 300 m långa skredet vid Rud, söder om Ransäter. Foto från 9 juli 2016.

3.3 Hur många par backsvalor häckar i hela* Värmland 2019?

Kolonier med backsvala återfanns 2019 på sju av de 38 lokalerna från riksinventeringen 2003. Jämfört med 2003 har en ny lokal (Forshaga kanal) tillkommit. Antalet kända lokaler med häckande backsvala i hela Värmland 2019 är därmed åtta stycken och den totala populationen 223 par.

Tabell 3. Kolonier med backsvala i hela Värmland 2019.

Lokal	Lokaltyp	Antal par 2019
Gälleråsen, Karlskoga kommun*	Rasbrant i täkt	40
Värmlands Nysäter, Säffle kommun	Rasbrant i täkt	10
Klarälven Karlstad centrum, Karlstad kommun	Fogar mellan stenblock	10
Hynboholm, Karlstad kommun	Rasbrant i täkt	20
Forshaga kanal, Forshaga kommun	Fogar mellan stenblock	8
Rud, Forshaga kommun	Nipa i älven	100
Kårebol, Torsby kommun	Nipa i älven	25
Ambjörby, Torsby kommun	Nipa i älven	10
		223

*/ För att jämförelsen med riksinventeringen 2003 ska bli rättvisande har en koloni vid Gälleråsen räknats med. Den ligger i Örebro län, men i landskapet Värmland.

4 Diskussion

Vid Länsstyrelsens inventering 2019 räknades sammanlagt 223 par med backsvala i hela landskapet Värmland fördelat på åtta kolonier, att jämföra med 1000 par (38 kolonier) vid riksinventeringen 2003. Det motsvarar en populationsminskning med 78 % sedan 2003. Att det finns oupptäckta kolonier i Värmland idag, utöver de som redovisas i tabell 3, är mindre troligt, och mörkertalet bedöms vara litet. Förhållandena på de allra flesta av de gamla lokalerna har kraftigt försämrats för backsvalorna då skredverksamheten upphört i branterna där kolonierna varit belägna.

Övervakningen av backsvala i inventeringsområdet i Övre Klarälvdalen 2009–2019 visar på en kraftig minskning även i naturliga miljöer (nipor), vilket tidigare inte varit lika uppmärksammat. Uttryckt i procent har antalet bohål i nipor minskat med 84 % sedan 2009, och jämfört med inventeringen från 1989 är minskningen 94 %.

Nya skred bildas i allt mindre omfattning i Klarälven och lämpliga skred där backsvalan tidigare häckat, har i hög grad vuxit igen. Igenväxningen av älvens stränder torde delvis bero på förändrat bruk av näsen, som inneburit minskad hävd och mindre slitage på strandnära miljöer. En minst lika betydande förändring som påverkat stränderna är vattenregleringen, som medfört i genomsnitt mindre naturligt säsonsregelbundna vattennivåväxlingar. Detta har haft stor negativ inverkan på de processer som nybildar sandiga miljöer utmed Klarälven. För att bevara inte bara backsvalan utan även en rad specialiserade arter av växter och insekter som lever på blottlagda stränder i anslutning till älven torde en mera naturvårdsanpassad vattenreglering vara nödvändig (Berglind 2014). Förhoppningsvis är det möjligt att regionalt och på kort sikt åstadkomma mindre

men betydelsefulla justeringar av regleringen genom ett ökat samarbete mellan myndigheter och kraftbolag. För att möjliggöra långsiktigt hållbara naturvårdsanpassade flöden i landets reglerade älvar torde dock krävas beslut på nationell nivå.

Igenväxning gör skreden mer lättåtkomliga för predatorer, och i igenväxande skred påträffas ofta grävspår efter räva. Mink är sannolikt också en betydande predator i Övre Klarälvdalen. Kårebol, 30 juli 2012.

Naturgrus bryts idag i allt mindre omfattning och många små och medelstora täkter har lagts ner. Bara under åren 1992–2008 har antalet registrerade aktiva täkter i Sverige minskat med drygt 80 % (Bjelke & Ljungberg 2012). De kvarvarande aktiva täkterna har i många fall utvecklats till stora industriella anläggningar med både bergkross och grus där de olika sortimenten läggs upp i högar i botten på täkten. Omsättningen av materialet i högarna är hög, och backsvalorna ges inte något utrymme för häckning. Täktföretagen har ett stort ansvar för backsvalekoloniernas fortsatta existens. SOF-BirdLife har tillsammans med Mälardalens Ornitologiska Förening tagit fram informationsmaterial med råd om skötsel av backsvalekolonier i täkter.

<https://stof.nu/wp-content/uploads/2019/03/Handledning-för-backsvala.pdf>

Nedläggningen av täkter kommer att fortsätta. I beslut om efterbehandling kan ett begränsat uttag av grus/sand uppmuntras för att hålla lämpliga skred öppna och attraktiva som boplatser för backsvalorna. För att kompensera den uppkomna bristen på boplatser för backsvalan pågår försök på flera håll i Sverige och Norge att bygga konstgjorda boplatser, så kallade ”svalhotell”. Sådana åtgärder kan lyftas som förslag på ekologisk kompensation i myndigheters tillståndsärenden.

Den senaste officiella svenska populationsuppskattningen för backsvala är 56 000 par (Ottosson m.fl. 2012) Uppgifterna baseras till stor del på riksinventeringen från 2003. Backsvalans kraftiga minskning i Sverige har på senare år uppmärksamats av flera regionala ornitologiska föreningar (SOF-BirdLife 2016), och populationen är utan tvekan mindre idag. SOF-BirdLife har utlyst att en ny riksinventering av backsvala ska genomföras 2020–2021.

LÄNSSTYRELSEN VÄRMLAND

Att backsvalar valde att bygga bo i en hög med mesa (starkt basisk och illaluktande biprodukt från framställningen av pappersmassa) på Skoghalls fabriksområde 2014–2017 får ses som ett symptom på boplatsbrist. Under 2015 och 2016 var detta platsen för Värmlands största backsvalekoloni.

Backsvala vid bo i sandtäkt vid Norra Öjenäs, 25 juli 2008.

Referenser

- ArtDatabanken 2015. *Rödlistade arter i Sverige 2015*. ArtDatabanken, SLU Uppsala.
- Bengtsson, K. & Tjernberg, M. 2010. *Artfaktablad – backsvala*. ArtDatabanken, SLU Uppsala.
- Berglind, S-Å. 1989. *Inventering av sandmarksinsekter i Övre Klarälvdalen med synpunkter på hot och skydd*. Rapport till Länsstyrelsen i Värmland (opubl.).
- Berglind, S-Å. 2014. *Klarälven – strandarter, vattenreglering och utdöendeskuld*. I: Bjelke, U. & Sundberg, S. (red.). *Sötvattensstränder som livsmiljö – rödlistade arter, biologisk mångfald och naturvård*. ArtDatabanken, SLU Uppsala.
- Berglind, S-Å., Enfjäll, K., Mangsbo, D. & Nilsson, T. 2010. *Hotade arter i Värmland*. Länsstyrelsen i Värmlands län.
- Bjelke, U. & Ljungberg, H. (red.) 2012. *Rödlistade arter och naturvård i sand- och grustäkter*. ArtDatabanken Rapporterar 10. ArtDatabanken SLU, Uppsala
- Hedenskog, M., Gustafsson, P. & Qvenild, T. (Red.) 2015. *Vänerlaxens fria gång - två länder, en älv. Ekologisk status och underlag till åtgärdsprogram för Klarälven, Trysilelva och Femundselva med biflöden*. Länsstyrelsen i Värmlands län, Rapport nr 2015:17.
- Legnell, B. 2017. *Backsvalor på fallrepet*. Fauna och Flora 112(4): 10–21.
- Mangsbo, D. 2015. *Backsvalan i Övre Klarälvdalen – övervakning, trender och framtid*. Värmlandsornitologen 2015. Wermlands Ornitologiska Förening.
- Ottosson m.fl. 2012. *Fåglarna i Sverige – antal och förekomst*. Sveriges Ornitologiska Förening.
- Schütt, L. 2003. *Backsvalan (Riparia riparia) i Värmland 2003*. Värmlandsornitologen nr 2 2003. Wermlands Ornitologiska Förening.
- SOF-BirdLife 2016. *Fågelåret 2015*. Halmstad.
- Svensson, S., Svensson, M. & Tjernberg, M. 1999. *Svensk fågelatlas*. Vår Fågelvärld, suppl. 31. Stockholm.

Länsstyrelsen
Värmland

Länsstyrelsen Värmland, 651 86 Karlstad, 010-224 70 00
www.lansstyrelsen.se/varmland